

EEN DAAD VAN LIEFDE

Bij de vijfde, herziene druk van Jeroen Brouwers' *De laatste deur*

De eerste editie van *De laatste deur*, Jeroen Brouwers' meesterstuk over "zelfmoord in de Nederlandstalige letteren", verscheen in 1983. Luc Decorte noemde het boek in dit blad "een ongemeen rijk document, dat door diepgang en persoonlijke benadering onlosmakelijk behoort tot Brouwers' oeuvre, met de vanzelfsprekendheid waarmee een baksteen een deel is van een muur, én dat tal van levensgeschiedenissen vereeuwigd van diegene die daar bij leven en welzijn vaak niet toe in staat zijn geweest".¹

Die omschrijving blijft opgaan voor de vijfde, herziene druk van het werk, die in het voorjaar van 2017 gepubliceerd werd. Voor mij was de lectuur van deze vijfde druk mijn eerste kennismaking met het boek. Ik wilde het lezen vanuit een persoonlijke betrokkenheid: ondanks mijn nog niet zo ver gevorderde leeftijd – op het moment dat ik dit schrijf, ben ik achtendertig – hebben zich in mijn eigen omgeving al verschillende zelfmoorden voorgedaan. Sommige van die zelfmoordenaars schreven ook, al publiceerden ze niet. Mijn wil om te lezen loopt evenwijdig met de wil tot schrijven van de auteur van *De laatste deur*. Brouwers' fascinatie voor zelfmoord kwam "nadat in een periode van slechts enkele jaren een aantal mensen zelfmoord had begaan, die ikzelf meer dan goed had gekend"; het boek is opgedragen "aan de nagedachtenis van Anne W. (1950-1973)". In de hoop indicaties voor het waarom van hun zelfmoord te vinden, ging hij hun oeuvres lezen. "Geen sleutel gevonden en het raadsel is het raadsel is het raadsel."

Brouwers ging echter verder met zijn onderzoek, bestudeerde de levensgeschiedenissen en de oeuvres van alle Nederlandstalige schrijvers-zelfmoordenaars en later ook van internationale lotgenoten. "Daar bleef ik een halve eeuw mee bezig." De nieuwe editie van *De laatste deur* is de indrukwekkende neerslag van dat onderzoek en zou Brouwers in een ander universum, waarin persoonlijkheid en stijl niet slechts bij uitzondering als positieve eigenschappen beschouwd worden in de academische wereld, met vlag en wimpel de titel van professor doctor in de letterkunde hebben opgeleverd. In vergelijking met de vorige editie zijn enkele hoofdstuk-

Brouwers rekent af met een flink aantal clichés en gemeenplaatsen over zelfmoordenaars

ken gesneuveld, onder meer een over zelfmoord in de Nederlandstalige kinder- en jeugdliteratuur. Andere hoofdstukken zijn bewerkt en er is een aantal essays opgenomen over recentere schrijvers-zelfmoordenaars, zoals Anil Ramdas (1958-2012), Wim Brands (1959-2016), Nanne Tepper (1962-2012) en Jeroen Mettes (1978-2002). Het *Supplement* bij *De laatste deur* bevat Brouwers' essayboek over internationale schrijvers-zelfmoordenaars (*De zwarte zon*), een "dossier" over "tal van verschijnzelen en mysteries rondom de zelfgekozen dood" (*De versierde dood*) en zes "verspreide opstellen".

Brouwers' werkwijze is in die zin wetenschappelijk te noemen, dat hij datgene wat hij onderzoekt helder definieert. Zelfmoord is aldus: "het met voorbedachten rade en in beginsel volledig bij zinnen door eigen toedoen en uit eigen vrije wil verrichten of nalaten van een handeling met het oogmerk daarmee zijn leven te beëindigen." Via precieze formulering en nauwkeurig bronnenonderzoek maakt hij zijn bevindingen falsifieerbaar – nog zo'n vereiste van wetenschappelijk werk.

Het gaat Brouwers om feiten en constatering; hij rekent op basis van zijn onderzoek af met een flink aantal clichés en gemeenplaatsen over zelfmoord en zelfmoordenaars. Ik tel zeven van zulke ontkrachtingen (het zijn er vast nog meer, ik heb niet even nauwkeurig en systematisch gewerkt als Brouwers dat zelf doet). Eén: het werk van schrijvers die zelfmoord begaan – Brouwers vindt het woord "plegen" te veel in verband staan met een misdaad, wat zelfmoord voor hem niet is – wordt door die daad niet per se bekender. Twee: er bestaat niet zoiets als "trage zelfmoord" bij drankverslaafden of mensen die op andere manieren ongezond leven. Brouwers: "Voor wie op deze wijze redeneert ... is zelfmoord: 'sterven ten gevolge van iets wat men voornamelijk om gezondheidsredenen beter niet

Brouwers haalt schrijvers voor het voetlicht die in de bestaande literatuurgeschiedenissen weinig aandacht krijgen

zou hebben gedaan.” Drie: de Bijbel bevat geen enkele passage “waaruit expliciet veroordeling van zelfmoord blijkt of kan worden afgeleid”. Vier: zelfmoord is, in tegenstelling tot wat Maarten 't Hart in een essay beweert, niet per se “het allersomberste dat zich denken laat.” Brouwers: “Sommige aanleidingen tot zelfmoord lijken mij altijd nog somberder dan de zelfmoord zélf.” Vijf: de volkscategorie der schrijvers vertoont niet per se een voorliefde voor zelfmoord, schrijvers hebben niet per se meer kans om zelfmoord te begaan dan andere mensen. Zes: er is niet per se een genetische component aan zelfmoord (Brouwers: als genetische component is zelfmoord “even zeldzaam als bijvoorbeeld een of ander kunstzinnig talent dat van generatie op generatie wordt overgedragen”). En, tot slot, een zevende ontkrachting: de invloed van een “negatieve subcultuur”, van voorbeelden uit de populaire cultuur op zelfmoordenaars “is nooit wetenschappelijk te bewijzen”; wél wijst Brouwers op een studie van Donna Gaines (*Teenage Wasteland*, 1993) die “openbaart hoezeer depressie kan worden bepaald door gevestigde sociale en politiek-economische structuren”.

Tegelijk is *De laatste deur* een alternatieve geschiedenis van de Nederlandse letterkunde. Schrijvers die in de bestaande literatuurgeschiedenissen weinig aandacht krijgen, worden door Brouwers voor het voetlicht gehaald. In enkele gevallen, zoals dat van Frans Buyle (1913-1977), wordt hun afwezigheid in de reguliere literatuurgeschiedenis voorgesteld als een onrechtvaardigheid. Deze Antwerpse dichter en criticus, die vanwege niet al te onomstootbaar aangetoonde collaboratie na de Tweede Wereldoorlog nauwelijks nog kansen kreeg in het literaire milieu, schreef, volgens Brouwers, “nog steeds zeer leesbare vertogen over de grote dichters van zijn dagen”. Zijn conclusie: “Hij is niet zozeer ‘vergeten’: men heeft hem doodgenegeerd.”

Over vele anderen oordeelt Brouwers hard, maar genuanceerd. De op jonge leeftijd tot “wonderkind” gebombardeerde Halbo C. Kool bijvoorbeeld (1907-1968), het onderwerp van het van Len-naert Nijgh en Boudewijn de Groot bekende liedje ‘Een wonderkind van vijftig’, “heeft zijn veelbelo-

vendheid niet ingelost: hij is niet een groot dichter geworden, en het proza dat hij schreef is niet dat van een groot prozaschrijver”. Maar het grauwe beeld dat van hem geschetst wordt in een sleutelroman van Henk van Delden uit 1971 noemt Brouwers “een postume blijk van minachting” die Halbo C. Kool “niet verdiend” heeft. Ook Jotie T’Hooft (1956-1977), een van de “vrienden en bekenden” waarover Brouwers schrijft, was zo’n wonderkind. Zijn tragiek was dezelfde als die van Kool: “Jotie T’Hooft, overschat en verblind door zijn glamour, is aan het slijpen van zijn talent niet toegekomen. Zijn ogenblikkelijke succes in de letteren, dat vooral in Vlaanderen buitenproportioneel was en nu en dan grensde aan hysterie, heeft hem gefnuikt.” En over zijn goede bekende Jan Emiel Daele (1942-1978), die in 1978 zijn vrouw Dymphna vermoordde en daarna zelfmoord pleegde, schrijft Brouwers hard en respectvol tegelijk: “De roman *De achtervolgers* is niet ‘een meesterwerk’ maar het is Daeles meesterwerk: beter kon hij niet.”

Minder mild is Brouwers voor auteurs die hun eigen meesterwerk nog niet hadden afgeleverd op het moment van hun zelfmoord. Zo zullen we nooit weten of Dirk de Witte (1934-1970), die zichzelf vergaste in zijn auto, inderdaad “één volledig geslaagd boek” had kunnen schrijven. “Door zichzelf zo kort na zijn debuut [...] om het leven te brengen is De Witte van de middelmatige maar nog altijd beloftevolle schrijver die hij was toen hij nog leefde definitief de mislukte schrijver geworden die in ‘het gebied van de stilte’ het zijne aan die stilte bijdraagt.”

Ronduit hallucinant is het essay over Joost Zwagerman (1963-2015), wiens oeuvre Brouwers karakteriseert als “gigantisch, kleurrijk, veelkantig” en “van overwegend goede kwaliteit”. Brouwers vertelt dat Zwagerman hem opzocht omdat hij een boek wilde maken over de nabestaanden van zelfmoordenaars – “een onzalig onderwerp”, vond Brouwers. Het boek kwam er in 2005: *Door eigen hand*. Zwagermans obsessie met de genetische component van zelfmoord (zijn vader ondernam eveneens een poging tot zelfmoord) en met het slachtofferschap

Dirk de Witte (1934-1970)

Jan Arends (1925-1974)

Frans Buyle (1913-1977)

Jotie T'Hoof (1956-1977)

Collectie AMVC-Letterenhuis,
Antwerpen

Jan Emiel Daele (1942-1978)

Anil Ramdas (1958-2012)

© Martijn van Dam

Nanne Tepper (1962-2012)

© Harry Cock

Joost Zwagerman (1963-2015)

Wim Brands (1959-2016)

© Keke Keukelaar

van de nabestaanden kon bij Brouwers op weinig begrip rekenen. Achteraf pas beseft Brouwers wat er wellicht aan de hand was: “Ik had tijdens ons gesprek moeten begrijpen dat Joost met zijn onderwerp zelfmoord en alles daaraan annex het eigenlijk in de eerste plaats over zichzelf wilde hebben en dat zijn opgewektheid en handenwrijvende vitaliteit weer-middelen waren tegen gebergten van vragen, kwesties, angsten in zijn eigen hersenen.” De kurkdroke slotparagraaf van het essay verraadt Brouwers’ onbegrip, wroeging, woede en worsteling met Zwagermans zelfmoord: “Joost Zwagerman als ‘gestempelde’ zo bevreesd voor genetisch overdraagbare rampspoedigheden, zichzelf beschouwend als ‘mede-slachtoffer’ van andermans zelfmoord waartegen hij zich tot voorbij alle uitersten wilde verzetten, beging zelfmoord op 8 september 2015. Hij liet drie kinderen in hun puberteit in de steek, zijn nieuwe geliefde was zwanger van hem.” “In de steek”: een dolksteek, een afrekening, een ijzig verwijt.

Ten tijde van het interview bezocht Joost Zwagerman al psychiaters, schrijft Brouwers, “deze onheilbezweerders, deze onheilbevestigers, deze kletsmeiers”. Brouwers’ afkeer van de psychiatrie vormt een dikke rode draad door *De laatste deur* en culmineert in een hilarisch stuk over een boekje over zelfmoord en letterkunde van psychiater D. van Tol in het *Supplement*, waarin Brouwers zijn polemische kunsten ten top drijft: “Als [dit boekje van Van Tol] iets voorstelt, als *dit* moet doorgaan voor wetenschap, hetzij van letterkundige, hetzij van psychiatrische aard, dan bestel ik bij postorderbedrijf Wehkamp een dwangbuis en een spanlaken en ik vraag aan de postbode of hij mij in deze zaken vastge-snoerd in de kleerkast isoleert en emmers koud water over mij uitstort, want tierend, om mij heen slaand en schoppend van drift, en alles vergruizelend wat mij in de weg staat, zo gedraag ik mij, uit protest tegen deze broodkruimpjes- en kaaskorstjeswetenschap van D. van Tol.”

Brouwers verwijt psychiaters specifiek een gebrek aan belangstelling voor de literatuur. “De zielenvorser zou in de belletristische literatuur veel leerzaams kunnen ontdekken voor zijn vakgebied.

Er is veel inzicht te halen uit het gedachtegoed van literaire schrijvers en uit dat van hun romanpersonages. Zolang de psychowetenschapper hier onwetend aan voorbijgaat, is het voor een schrijver verstandig om uit de handen van een psychiater te blijven.”

In zijn essays over individuele schrijvers-zelfmoordenaars past Brouwers zijn eigen aanbeveling in ieder geval toe: het gaat om “interpreterende” essays, legt hij uit, die grotendeels gebaseerd zijn “op de geschriften der gestorvenen”. In deze “literaire biografieën” benadert hij het leven en de zelfmoord van de geportretteerden hoofdzakelijk “vanuit hun literaire werk”. Brouwers hanteert het werk van de bestudeerde auteur om tot een beter inzicht in de “karakterstructuur” van de mens achter de auteur te komen, maar evengoed gebruikt hij kennis over de biografie om het werk te verlichten. Eén welgemikte zin van Brouwers vertelt soms meer zinnigs over een auteur dan een bibliotheek vol academische studies. Het probleem van Hein de Bruin (1899-1947): “hij was kunstenaar genoeg om in te zien dat hij zich, ter ontplooiing van zijn artistieke talenten, moest bevrijden van iedere hem door milieu en godsdienst opgelegde beperktheid, maar tevens was hij in burgerlijk-maatschappelijke zin voldoende ‘aangepast’ om dit niet te doen, – hij durfde niet.” De voornaamste kopzorg van Jan Emmens (1924-1971): “Grote zorgen baarde hem de paranoïde vraag hoe ‘de buitenwereld’ hem zou zien, – en tegelijkertijd was hij daar nieuwsgierig naar, want misschien zou hij erin slagen door de ogen van anderen een verhelderend zicht op zichzelf te krijgen.”

Op basis van zijn lectuur van Jan Arends’ verhaal *Keefman* komt Brouwers met de volgende analyse van de dichter, die in 1974 uit zijn raam sprong, even na het in ontvangst nemen van de eerste exemplaren van zijn bundel *Lunchpauzegedichten*: “In-contact-treden met ‘de wereld’, – Arends kon dat niet zonder zich te ‘depersonaliseren’: – hij deed iets met het oogmerk om er iets anders mee te verkrijgen, uit te lokken, of te veroorzaken.”

Wie inzicht heeft in de karakteriële eigenaardigheden van een auteur, impliceert Brouwers, begrijpt beter de crux van zijn schrijverschap, de

De laatste deur is zonder meer een daad van liefde
– voor de letteren, voor de schrijver, voor de mens
die worstelt en niet meer boven komt

hoofdthema's van zijn oeuvre – die op hun beurt, in een cirkelbeweging, blijk geven van de mentale preoccupaties van de schrijver.

De allermooiste essays uit *De laatste deur*, dat ook een *litterair* meesterwerk is, gaan over die auteurs waar Brouwers zich impliciet of expliciet verwant mee voelt. Dat zijn er, aangezien het boek nu eenmaal over schrijvers gaat, nogal wat: “ik kan mij [in de hoedanigheid van schrijver] vereenzelvigen met andere schrijvers, mijzelf herkenkend in alle eigenaardigheden, angsten, depressies, verslavingen en noem het maar ‘gekten’ die des schrijvers eigen zijn.” “De beklagenswaardigheid van schrijvers”, schrijft hij elders, “bestaat erin dat ze hun angsten, na ze te hebben overwonnen, opnieuw moeten oproepen om er literatuur van te maken.”

Toch krijgen Brouwers' diep doorvoelde opstellen over de zich overal “misplaatst” voelende Hein de Bruin, over zijn kennissen-vrienden Jan Emiel Daele, Dirk de Witte en Daniël Robberechts (1937-1992), wiens dagboeken Brouwers een “schok der herkenning” bezorgden, en het fraaie dubbelessay Jan Emmens-Jan Arends, “een duet van gelijke, even sterke stemmen” die “in verschillende opzichten” op elkaar lijken, hier een speciale vermelding. Net als het opstel in het *Supplement* over de Zweedse schrijver Stig Dagerman (1923-1954), die “jaagde op troost zoals een jager op wild”. Ook in deze casus weet Brouwers in twee zinnen de kern van Dagermans leven, zelfmoord en literatuur haarscherp bloot te leggen: “Dagermans ongeluk bestond erin dat hij zeker wist dat geluk hem niet toekwam, met geluk wist hij zich geen raad, hij was bij voorbaat al ongelukkig bij de gedachte dat aan zijn geluk eens een einde zou kunnen komen. Wie met zo'n karakterologische constructiefout door het leven moet, heeft grote behoefte aan troost – onder meer voor zijn verdriet dat hij niet kan worden getroost.”

“De haast van iemand die bang is steeds tijd te kort te komen”: die las Harry Kapteijns in het werk van de schrijver-zelfmoordenaar Frans Babylon (1924-1968). Brouwers vindt deze omschrijving kenschetsend voor het werk van verschillende schrijvers-zelfmoordenaars; hij hanteert ze ook in de

stukken over Dirk de Witte, Osamu Dazai (1909-1948) en Harry Crosby (1898-1929). In *De laatste deur*, deze uitvoerige en diepgaande proeve van vijftig jaar lezen en schrijven, is ze in ieder geval niet te lezen. De persoonlijke, autobiografische fascinatie die aan de grondslag van het boek ligt, heeft een traag en duurzaam monument van de Nederlandse letterkunde tot stand gebracht: een glorieuze grafsteen voor al die aan de vergetelheid onttrokken schrijvers-zelfmoordenaars en een gigantische mijlpaal in Brouwers' eigen oeuvre.

“In de loop der jaren”, schrijft Brouwers in het voorwoord bij deze nieuwe editie, “zijn mijn intentie en toon [...] onveranderd gebleven”, en hij omschrijft die toon als zijnde een toon van “solidariteit”. Ik zou verder willen gaan: *De laatste deur* is zonder meer een daad van liefde – voor de letteren, voor de schrijver, voor de mens die worstelt en – in dit geval – niet meer boven komt. “Niemand begaat zelfmoord die niet de hoop op liefde heeft moeten opgeven”, beweert Brouwers in een opstel over de redenen waarom schrijvers zelfmoord plegen. De hoop was weg, maar de liefde is aan al de door Brouwers geportretteerde auteurs in dit boek alsnog ten deel gevallen – én aan al de mensen dankzij wie hij uiteindelijk aan zijn onderzoek begon.

BART VAN DER STRAETEN

JEROEN BROUWERS, *De laatste deur + Supplement*, Atlas Contact, Amsterdam, 2017, vijfde, herziene druk, 2 delen, 758 p. + 432 p.

NOOT

1. LUC DECORTE, ‘De laatste deur van Jeroen Brouwers’, *Ons Erfdeel*, jg. 27 (1984), nr. 5, pp. 745-747.

Online: goo.gl/eTfhHE